

A fordító mint kultúra- és irodalomközvetítő

Szerkesztette:

Busa Krisztina, János Szabolcs, Tamássy-Lénárt Orsolya

Erdélyi Múzeum-Egyesület – Partium Kiadó
Kolozsvár – Nagyvárad, 2022

A kötet megjelenését a Partiumi Keresztény Egyetem támogatta.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Partium Kiadó
Felelős kiadó: Biró Annamária

Borítóterv: Gagyi Judit Eszter

Nyomdai munkálatok: PENTAPRINT SRL (Bihar)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

A fordító mint kultúra- és irodalomközvetítő /

Szerkesztette: Busa Krisztina, János Szabolcs, Tamássy-
Lénárt Orsolya. – Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum-Egyesület;
Oradea: Partium, 2022

Index

ISBN 978-606-739-218-0

ISBN 978-606-9673-26-3

I. Busa, Krisztina (ed.)

II. János, Szabolcs (ed.)

III. Tamássy-Lénárt, Orsolya (ed.)

Tartalomjegyzék

Előszó.....	3
-------------	---

Fordítás, közvetítés, interpretáció

Benő Attila: Fordítás: hasonmás vagy alteregó?.....	9
Balázs Géza: Dante <i>Isteni színjáték</i> ának vallatása.....	19
Benő Eszter: A frazémafordítás mint a kompenzáció és a szemantikai dúsitás eszköze Dóczi Lajos <i>Faust</i> -fordításában.....	35
Horváth Péter Iván: Mit közvetít a fordító?.....	51
Kappanyos András: Fordítás és tropológia.....	57
Kulcsár Edmond: Fordít vagy interpretál? Megjegyzések Ted Hughes <i>Szüületésnap</i> i levelek című kötetének magyar fordításáról.....	69
Hidasi Judit: Kommunikációs stratégiák sajátosságaiból adódó fordítási kihívások japán-magyar viszonylatban.....	81

Kultúra, irodalom, emlékezet

Józan Ildikó: Szellemi örökség, fordítás, történetírás.....	95
Verók Attila: A „koronafordító” erdélyi szász professzor esete I. Péter orosz cárral.....	107
Egyed Emese: Voltaire poémája Fekete János gróf fordításában. <i>A természet törvényéről. Poéma</i>	115
Tamássy-Lénárt Orsolya: Gróf Mailáth János mint fordító és kulturális közvetítő.....	145
Hárs Endre: Idegen nyelv és nemzeti gyarapodás. Hevesi Lajos (1843–1910) mint kultúraközvetítő.....	159
Varga Péter: Holder József, a nyugatosok jiddis fordítója.....	173
Boka László: Összeérő kezek, választott elődök, követendő Orpheuszok. A fordító Radnóti Miklós.....	183

Albu-Balogh Andrea: Beszél-e Felméri Kázmér románul? Reflexiók Karácsony Benő <i>Napos oldal</i> című regényének román fordításáról.....	195
Busa Krisztina: Gondolatok Franz Fühmann műfordítói és szerzői szerepéről. Fordítás „kedvezőtlen körülmények között”	215
Tóth Orsolya: A fordító és a recenzens szerepe az erdélyi magyar irodalmi művek németországi recepciójában	229
Visy Beatrix: Magyarról magyarra – avagy „minden fordítás cukrot tartalmaz”. Nádasdy Ádám műfordítói alkatáról és nézeteiről.....	251
Színház, nyelv, karrier	
Demeter Júlia: Francia novella – német fordítások – latin tankönyv – magyar dráma.....	263
János Szabolcs: „... úr, kancellista, pap, minden.” Fordítói elvek és arcélek, fordítások és nyelvhasználat a 18. század végének magyar színházi kultúrájában	281
Pintér Márta Zsuzsanna: Drámafordító színésznők a 18–19. század fordulóján.....	301
Bartha Katalin Ágnes: Fordítás a színésznői karrier érdekében.....	327
<u>Czibula Katalin</u> : Katona József mint fordító	341
Névmutató	355
A kötet szerzői	371

Drámafordító színésznők a 18–19. század fordulóján*

1. Bevezetés

Pápay Sámuel *A magyar irodalom eszmérete* című munkájában,¹ a drámáról szóló önálló fejezetben több mint 20 drámaíróról sorol fel név szerint. A névsorban ott vannak a drámaíró szerzetes-tanárok (Simai Kristóf, Dugonics András), a literátorok (Bessenyei György, Aranka György, Ungvárnémeti Tóth László) és az első magyar színtársulat fordítói-adaptátorai is: „a Játzó Társak közül írtak: Kelemen, Varsányi, Ernyi, Láng; ’s az aszszony társak: Rehákné, Ernyiné, Liptai Mária.”² Ez az első irodalomtörténeti említése annak, hogy az 1790-es évek színésznői közül jónéhányan fordítói-adaptátori funkcióban is segítettek az első hivatásos társulatok (a pesti és a kolozsvári színtársulat) munkáját.

A korábbi névsorokban, pl. Schedius Lajos 1792-ben készített felmérésében (a jegyzékben 66 darabot sorol fel kb. 25 nyomtatott kötetből, és 5 kéziratot)³ még nem találunk női fordítót, Mérey Sándor (1779–1848) 1796-ig vezetett könyvtárlistájában⁴ viszont már ott van báró Rudnyánszky Karolina neve is. Ennek a listának a nyomán készíti el az áttekintést Sándor István is:

ezen öt Esztendőök alatt, bizonyos Laistrom szerint, 250 Teátrumi Darabok jelentek meg [sic!] Nyelvünkön; közel száz Darab ki is nyomtatott, a többi Kéziratokban maradt. A való, hogy ezek többire tsak Fordítások Németből ’s

* A tanulmány az OTKA-NKFI K119865 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ PÁPAY 1808, 375.

² Uo., 129. §, 423–425.

³ Az *Analekta* 4370/3 jelzetű kézirat (amely *A Játék-Darabokat magában foglaló írott és nyomtatott könyveknek feljegyzése* címet viseli) Schedius saját kezű lejegyzésében volt meg a Nemzeti Színház iratai között a századfordulón, ezt igazolja a „Schedius Lajos mp. ugymint a Nemz. Játzó institutum...” aláírás. Bayer József másolatában maradt ránk, az általa másolt, azóta elveszett iratokat kiadta: STAUD 1979.

⁴ „Magyar Játékszini Darabok Lajstroma / A Magyar Fordítók és Szerzők Neveik / Rendgyében / Három Szakaszokba osztva. Mérey által Pesten 1796.” Bayer kéziratos másolata az eredetiről: OSZK Kt. Quart. Hung. 4182.139–151. Modern kiadása: STAUD 1979, 63.

Frantzból, de ki is várhatott egyebet eleintén. A fordítók valának: Aranka, Bárány, Boér, Fejér, Gindl, a két Kazintzi, Kováts, Mérei, Pétzeli, Ráth, Sági, Sebestyén, Simái, Sós, Szálkai, Szerelemhegyi, Seelmann, Ungvári, Versegi, Zsitvai, 's a t. Azok közül, kik eredeti Darabokat készítettek, emlegetésre méltók: Bessenyei, Kármán, Simái, Szabó, Versegi.⁵

A felsorolásban ott vannak a férfi színész-fordítók, illetve adaptátorok (igaz, hogy mások, mint akiket Pápay említ): Sós,⁶ Szálkai⁷ és Szerelemhegyi,⁸ de a színésznők nem.

2. Kezdeti lépések a drámafordítói program keretében

A 19. század fordulóján a női drámafordítók már nem ismeretlenek a magyar irodalomban sem,⁹ az első női fordítók az 1780-as években készítik első fordításaikat, még a drámafordítói program részeként.¹⁰ Ez a drámafordítói program, amely végső soron játékdarabokkal látta el a társulatot, időben megelőzte annak létrejöttét, és többféle indítékból táplálkozott. A legkülönbözőbb társadalmi státuszú és vallású literátorokat fogta át, pátos, piarista szerzetes-tanárok, református tanárok, iskolagondnokok, földbirtokosok, gazdatisztek, katonatisztek fogtak hozzá klasszicista tragédiák (később pedig vitézi játékok, érzékeny drámák) magyarra fordításához, elsősorban nyelvi-műfaji megfontolások, de sokszor morális indíttatás alapján.¹¹

Ebben a körben ott vannak a női fordítók is: Wesselényi Zsuzsanna, Újfalvy Krisztina, Dukai Takách Judit, gróf Bethlen Károlyné¹² és mások a család férfi tagjainak biztatására és azok példáját követve próbálkoztak meg egy-egy irodalmi mű magyarra ültetésével.¹³ Drámaszövegüket általában

⁵ Uo., 138.

⁶ Soós Márton (?–?) Dugonics András regényét, az *Etelkát* dramatizálta (*A megszemorított ártatlanság*, a szöveg a *Magyar Játék-szín II.* kötetében jelent meg 1793-ban.

⁷ Szalkay Antal (1753–1804) Philip Hafner énekesjátékát fordította le *Pikkó herceg és Jutka Perzsi* címmel 1793-ban.

⁸ Szerelemhegyi András (1762–1826) német nyelvből fordított Schikaneder darabokat (*Csörgősipka*, *A lantosok*).

⁹ NAGY 2008, 255–269.

¹⁰ KERÉNYI 1990, 67–70.

¹¹ KERÉNYI 2010, 45–62.

¹² 1809-ben fordította le Iffland *Az idegen* című vígjátékát, lásd BAYER 1887, 398–399.

¹³ A 18. század végén a családi kéziratosság körén belül a drámaírással mint arisztokrata kultúrpraxissal találkozunk például Teleki László esetében, aki drámáit 18 és 20 éves kora között írta (üres óráiban, hasznos időöltésnek). A drámaírás itt is összefüggésben van a család képzés- és neveléskoncepciójával, a sikeres nevelés egyik bizonyítéka, de nem különül el a kéziratosságtól a szövegek többi típusától. Bár Teleki

nyomatásban is megjelentették, és ezzel a gesztussal mintegy becsatlakoztak a magyar irodalmi kánonba, ahol, amint láttuk, számon is tartották őket, bár igaza van Czibula Katalinnak abban, hogy „a professzionális irodalmárok nem nagyon respektálják, műkedvelőként kezelik a női szövegeket.”¹⁴ A jelentős literátori vagy színházpártolói családi háttérrel rendelkező drámafordító nők megítélése is nagyon ellentmondásos, s méltatlanul száműzik őket a „műkedvelő” státuszba, miközben a férfikortársak hasonló teljesítménye nem kapja meg ezt a (dehonesztáló) jelzőt.¹⁵ Az első olyan drámafordító nő, aki a hivatásos színpad számára fordít, tehát már nem a drámafordítói program részeként vállalja fel a műfajt, hanem a színjátszás igényeinek akar megfelelni, éppen Rudnyánszky Karolina volt.¹⁶ Metastasio fordítása, a *L'isola disabitata* „A' puszta sziget” címmel jelent meg a *Magyar Játék-színben*,¹⁷ a fordításra maga Endrődy biztatta Rudnyánszky Karolinát, aki ekkor még csak 18 éves volt, de a családja a magyar nemzeti színjátszás pártfogójának számított. Ez az egyetlen női fordítás a 4 kötetben, lehet, hogy a női irodalmi kánon bővítése is vezette Endrődyt, hasonlóan azokhoz a magyar literátorokhoz, akik tudatosan vállalták fel a költőnők patronálásának ügyét.

Czibula Katalin három (arisztokrata) női fordító utóéletét elemezve azt állapította meg, hogy

a műkedvelő irodalmár kliséiből nem tud kilépni az a drámafordító arisztokrata nő sem, akinek az irodalmi inspirációkat saját környezete nyújtja. Művét azonban éppen ez a környezet nem tartja a korszak magas irodalmi produktumai közé tartozónak, és szerzőjét olyannyira nem tekinti művésznek, hogy el is felejtí az adott művet.¹⁸

Így van ez Wesselényi Zsuzsannával és Rudnyánszky Karolinával is, akikben ma sem a szokatlan érzékenységű és tehetségű ígéretes fordítót látjuk, hanem a műkedvelő hölgyet. Hasonlóan alakul Újfalvy Krisztina utóélete is: egyéb munkái folyamatosan hódítják meg az irodalomtörténeti közvéleményt, és költészete már bekerült az irodalomtörténeti kánonba is, „amikor azonban két hasonló drámaszöveg kapcsán egy férfival együtt merül fel a

---

László (apja számára) a tisztázatot a nyomtatott szövegek mintájára készítette el, publikálására sohasem gondolt.

¹⁴ CZIBULA 2019, 126.

¹⁵ Uo., 124.

¹⁶ CZIBULA 2016, 110–127.

¹⁷ RUDNYÁNSZKY Karolina. „A' puszta sziget”. In *A' magyar játékszín első esztendő, második kötet*, szerkesztette Endrődy János. Pest: Trattner, 1793.

¹⁸ CZIBULA 2016, 117–118.

neve, kézenfekvően kérdőjeleződik meg az ő szerzősége (és nem a férfité) a mai (női!) kutató számára is.”¹⁹ Ugyanezt látjuk a színésznő-fordítók esetében is: fordításaik szerzősége folyamatosan megkérdőjeleződik, férjük vagy a szöveget esetleg csak átnéző, kijavító férfi kollégájuk neve alatt jelennek meg saját darabjaik. 1792-ben a *Bétsi Magyar Hírmondó* adata szerint 12 férfi és 5 női tagja volt a színtársulatnak: az öt színésznő „Moór Anna, Liptay Mária, Termetzky Frantzka, Török és Kelemen Leány-asszonyok.”²⁰ A színésznők körében sokkal nagyobb volt a fluktuáció, mint a férfi színészek esetében – sokuk csak nagyon rövid ideig van színpadon, egy részük a sikertelenség vagy a megélhetési gondok, mások pedig házasságkötés, gyermekszülés miatt hagyják abba a pályát – így jelentős fordítói életművet nem is tudnak létrehozni, ellentétben férfi kollégáikkal. Ezzel, és az iskoláztatás hiányával magyarázhatjuk, hogy többségüknek még a születési és halálozási adatait sem ismerjük pontosan, további életpályájukról pedig szinte semmi adatunk sincs.²¹ Hasonlóan sok a bizonytalanság az általuk fordított drámák körül is: Kemény Anna Mária két drámafordítását például Rehákné Moór Annának tulajdonítja Szinyei József életrajzi lexikona,²² Murányiné Lefèvre Terézia drámafordításairól pedig egyáltalán nem tud a *Magyar Színházművészeti Lexikon* szócikke.²³ De Déryné drámafordításai is kimaradnak az életrajzokból, vagy csak felsorolásszerűen vannak jelen.²⁴

A művelt, komoly családi-irodalmi háttérrel rendelkező írónőkkel szemben az első magyar társulatok színésznői bekapcsolódnak ugyan a színházi élethez tartozó fordítói-dramatizálási munkába, de ezt nem tartják irodalmi teljesítménynek, és nem is törekednek arra, hogy fordítóként hírnévre tegyenek szert.²⁵ Ez azért is nehéz lenne, mert a korabeli színlapok nem tüntetik fel, vagy csak monogrammal jelzik a fordító nevét, a fordítások nyomtatásban való megjelentetésére pedig eleve nincs lehetőségük. Jellemző, hogy Déryné több száz oldalas naplójában mindössze háromszor reflektál saját drámafordítói működésére, s ezekben a reflexiókban a fordítás mintegy mellékes, saját örömeire végzett munka jelenik meg. Az 1842-ben vele készí-

---

¹⁹ Uo., 118.

²⁰ N.N. 1792, 99; WELLMANN, 1982, 104.

²¹ „Mivel a magyar színészet hőskorát számos legenda övezi, és az életrajzokat az anekdoták és a honfíui hevület hatja át, nagyon nehéz első nagy színészeinkről, színésznőinkről éppúgy reális személyiségrajzot adni, mint életkörülményeiket, társadalmi megbecsültségüket fölmérni.” CZIBULA 2011, 40.

²² SZINYEI 1903, IX: 281–282.

²³ SZÉKELY 1994.

²⁴ BAYER 1944, 67.

²⁵ NAGY 2008, 255.

tett interjúban arra a kérdésre, hogy „Mily című színműveket írt vagy fordított?”, csak a darabok egy részét nevezi meg, azt is pontatlanul: „Fordítottam: Paulina, Jelva, Éjféli, Nina, Netti, Dora, Aranyműves leánykája.”²⁶ Az 1811–1814 közötti időszakról írva (amikor a források szerint már több fordítást is készített), egyszer sem említi saját fordítói munkáját, a magánügyek, a házassági bonyodalmak leírásán túl ezekre nem fordít figyelmet. Csak a második részben kerül elő a fordítások kérdése, az 1828-as évnél. Szakit Szentpétery Zsigmonddal, s mivel nem tud megvigasztalódni, nekikezd a fordítói munkának.²⁷ Olyan darabokat választ, amelyeket már korábban olvasott, és amelyekben jó szereplehetőséget lát önmaga számára. Ezt írja:

Olvastam németbe egy színdarabot ezen címmel: *Yelva, egy orosz árva*, egy előjátékkal, melynek címe: *A szmolenszki nagy égés*. Ez a darab nekem igen megtetszett és mindjárt le is fordítottam magamnak és jutalomjátékomnak vettem, mely igen tetszett a publikumnak.²⁸

A darabban az ragadta meg, hogy Yelva néma, így életében először egy „néma, szende szerepet” kellett eljátszania. A fordítók szempontjai között „a saját jutalomjátékként” való előadhatóság komoly szerepet játszott. Ezt látjuk a férfi színészek, pl. Pályi Elek estében is, aki Mozart *Varázsfuvolájának* szövegét saját jutalomjátékaul fordította le.²⁹ „Azután még egy kis darabot fordítottam azon cím alatt: *A szultán horozkópja*. Ez egy kis semmiség, de nagyon mulatságos jelenések vannak benne, hogy ha valaki jól adja a szultánt.”³⁰ A főszerepet Szentpétery játszotta el, s ahogy Déryné írja, még idős korában is le tudta volna kívülről jegyezni a teljes szöveget, amelynek az eredetijét Kotzebue írta. A fordításokról szóló rövid kitérőt így fejezi be: „Legalább el voltam foglalva, s kevesebb időm maradt búsulni.”³¹ Kassán fordítja le *A tizenhat éves királynét*, s ahogy az életrajzból kitűnik, ekkor nemcsak a jutalomjáték lehetősége, hanem a szerephez rendelkezésére álló, diva-

²⁶ A cím helyesen: *Nina, Náncsi, Netti vagy Férfi után vándorló nő*, ENYEDI 1975, 152.

²⁷ „Mindent elkövettek, de én sok ideig nem lettem víg, hanem fordítottam ezen a télen németből magyarra darabokat szórakozásom kedvéért. Olvastam németbe egy színdarabot ezen címmel: *Yelva, egy orosz árva*, egy előjátékkal, melynek címe: *A szmolenszki nagy égés*.” DÉRYNÉ 1995, II., 13.

²⁸ DÉRYNÉ 1955, II., 13.

²⁹ „Ezen mai Dalljátékot a Fordító maga jutalmára adván-elő, azon szempontból: hogy egy híres mesternek remek operáját, melly még magyar nyelven nem adódott, Játékszínünkre hozta, érdemessé tette magát.” ENYEDI 1979, 63.

³⁰ DÉRYNÉ 1955, II., 13.

³¹ DÉRYNÉ 1955, II., 14.

tos szerepkép (jelmez) is inspirálta a fordításra, amelynek az ötlete gróf Csáky Tivadar feleségétől származott:

A grófné egy napon elküld nekem egy zsurnált, mely a tizenhat éves svéd királynét, Krisztinát ábrázolja igen ízletes svéd lovagló öltözetben, s azt üzeni a gróftól, hogy a hírlapok igen dicsérik a darab szövegét is, s már adták Bécsben. Én is szerezzem meg s fordítsam magyarra, s adjam a második jutalomjátékommul. A gróf meghozatta a német darabot, és én azonnal hozzáfogtam lefordításához.³²

Amikor Potemkin Ödön megkéri, hogy készítse el visszaemlékezéseit, ezt írja neki:

[Vachot Imre] még több irományokat is kívánt, miket életemben föl jegyezgettem, vagy *fordításaimat, mert több darabokat fordítottam le németből magyarra* [kiemelés – P.M.Zs.], de bizony már birtokomban nem volt semmi. A sok utazások következtében terhemre voltak, nem tudván hova pakkolni, kit elszórtam, kit elhagytam szállásaimon, s megvallom sohasem tartottam életem eseményeit vagy színészethez való hajlamaimot elég érdekesnek arra, hogy kinyomassam, s közönség elé bocsássam.³³

Az első színésznők nagyon fiatalon, 15-16 évesen kerülnek a pályára, és csak elemi fokú iskolai képzéssel rendelkeznek. Ellentétben a társulatok férfi színészeivel, akik ugyanabból a (katolikus vagy protestáns) kollégiumi hagyományból tudnak építkezni, és akiknek komoly klasszikus irodalmi műveltsége van (Kelemen László a kecskeméti piarista kollégiumból, a kolozsvári színtársulat tagjai a nagyenyedi és a kolozsvári református kollégiumból hozzák magukkal a latin nyelvtudást, a poétikai ismereteket és a dráma- és színháztörténeti tudást is). A színésznők egyetlen lehetősége az önművelés, olvasással, az idősebb pályatársak tudásával egészítik ki saját ismereteiket.³⁴ Déryné naplójában folyamatosan visszatérő elem az olvasás³⁵ – saját elmondása szerint éjjel kettőig olvas minden nap, hogy műveltsége hiányait pótol-

---

³² DÉRYNÉ 1955, II., 104.

³³ Déryné levele Egervári P. Ödönhöz. Miskolc, Július 28-dik, 1869. kiad. BAYER 1944, 104–105.

³⁴ „Még ezután akartam tapasztalás és tanulmány által érdemeket szerezni magamnak” – írja 1817-ben. DÉRYNÉ 1955, I., 266.

³⁵ „[...] odamentem Platthynéhoz, ki mindig hordatta a szebbnél szebb, eredeti és franciából fordított könyveket [...] Hol ő olvasott föl, és én hallgattam, hol én olvastam, míg ő pihent...” DÉRYNÉ 1955, I., 291.

ja, s elragadtatással írja le az első könyvtárszobát, amit Rozsnyón látott.³⁶ Ezt a hiányt a társulatigazgatók is felismerik, akik maguk is biztatják a fiatal színésznőket a tanulásra. Kótsi Patkó János azért írja meg a *Régi és Új Theatrom históriáját* (vagyis az első magyar nyelvű színház történeti művet), hogy leányának, a színésznő Kótsi Patkó Katalinnak segítsen ennek a hiányzó tudásnak a megszerzésében.³⁷ Kótsi szerint ugyanis a színészeknél nagyon fontos a megfelelő műveltség és nyelvtudás (a társulatvezetőknél még inkább): „már a csupa színjátszónak is oly szükséges a szép mesterségekkel, idegen nyelvekkel és a tudomány több részeivel esmeretségbe lenni, annál inkább szükséges annak tudni, ki az egészet egy tekintettel elnézi, rendeli és igazgatja.”³⁸

Ha a műveltség hiányzott is, a nyelvtudás megvolt a színésznők esetében is: úgy tűnik, hogy szinte kivétel nélkül kétnyelvűek. A kétnyelvűség az *Entwurf*, vagyis az első, 1778-as színházi tervezet szerint eleve alapkövetelmény a magyar színészeknél is: „A nemzeti színészeknek [...] mindkét nembeli fiatalokból kell állani, kik a magyar, a német nyelvet teljesen tudják.”³⁹ Miközben az első társulatoknál a nemzeti jelleget szoktuk hangsúlyozni, nagyon jól látható, hogy a pesti magyar színtársulat tagjainak egy része német-magyar identitással rendelkezett, s a tagok szinte kivétel nélkül tudtak németül is.⁴⁰ Emellett fontosak a más nyelvek is: Déryné pl. többször is megpróbálkozik a francia és az olasz nyelv elsajátításával is, mert szükségét érzi.

3. Fordítás mint repertoárbővítés

1792. május 12-től június 26-ig 9 új színjátékot mutattak be a Kelemen-féle színtársulatnál, miközben a bécsi udvari színházban (vagyis a Burgtheaterben) egy hónapban alig adnak többet egyetlen darabnál – írta büszkén a *Bécsi Magyar Hírmondó*.⁴¹ A mintegy 6 hét alatt összesen 20 előadás

³⁶ „Én még sohase láttam azelőtt könyvtárt. Azok a gyönyörű, nagyszerű festmények, roppant aranyozott rámaikban az életnagyságú képek; a borzasztó nagy üveges, fokozatos könyvtár, a pompás aranyos bekötések csak úgy tündököltek az ember eleibe!” DÉRYNÉ 1955, I., 309–310.

³⁷ KÓTSI 1973, 51–124.

³⁸ PINTÉR 2014, 231. Kótsi Patkó János, Béköszöntő beszéd, 1807 (?) in KÓTSI 1973, 133.

³⁹ STAUD 1979, 79. *Entwurf zu einen [sic] ungarischen Nationaltheater - Egy magyar Nemzeti Játék Szín tervezete - Projet pour un Théâtre National Hongrois*, ford. WELLMANN Nóra. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1987.

⁴⁰ PINTÉR 2019, 317–335.

⁴¹ N.N. 1792, 100; WELLMANN, 1982, 105.

volt, tehát a 9 bemutatott darabot átlagosan két alkalommal adták elő, s hasonló volt a helyzet Kolozsváron is. Ebből következett, hogy a társulatok problémái közül az egyik legfontosabb a magyar nyelvű, könnyen játszható, népszerű darabok hiánya volt. Kazinczy így emlékszik erre vissza:

Nagy híjával valánk a’ daraboknak, ’s az vala rendes, hogy az idegen nem kelle, ha jó volt is. Horváth Ádám, a’ maga Misoxeniájával [idegengyűlöletével] felkele, ’s ígéretet tett, hogy minden héten ad egy víg és egy szomorú Játékot, – még pedig eredetit! – még pedig magyar-világít! – A’ szót az élesen elmés Podmaniczky József és Generális Fekete sem látá méltónak megcsípkedni.⁴²

A darab-hiányon többféle módon igyekeztek segíteni: epikus művek dramatizálásával (így készült pl. tragédia a *Magyar gyász* című eposzból *Mobács* címmel, vagy történelmi dráma a *Márssal társalkodó Murányi Vénusz*ből *Szétsi Mária* címmel), a meglévő drámák újraírásával, illetve a már sikeres (német) darabok lefordításával és magyarításával. A hiányon a színészek is próbálnak segíteni, jellemző, hogy a társulatba való jelentkezéskor előnyt jelent a fordítási gyakorlat vagy készség. Az új repertoárban a darabok többsége fordítás, magyarítás és átdolgozás – a kifejezések különbözősége a változtatások sajátosságaira és gyakorlatára utal –, s mindössze néhány eredeti darabot találunk a műsorrendben.⁴³

A színésznők fordítóként és adaptálóként is részt vesznek ebben a munkában. A Kelemen-féle színtársulat első primadonnája, Moór Anna (1773–1841, 1793-tól Rehák József ügyvéd felesége) aki a legnagyobb fizetést kapja a társulatban, Dugonics András műveinek dramatizálásával járul hozzá a repertoár bővítéséhez. A *Bátori Máriát* (1794),⁴⁴ a *Berényi Jolántát* (1795)⁴⁵ és a *Toldi Miklóst* (1794)⁴⁶ is ő alkalmazza színpadra. Dugonicsnál ugyanis keveredik a narráció és a dialógus, a *Jeles történetek* című gyűjteményben megjelent szövegek túlírtak, epikusak, a történeti jegyzetek és hosszú „szerzői utasítások” miatt a szövegek a regény és a dráma határán mozognak, komoly dramaturgiai átalakítások nélkül nem is lehet őket bemutatni a színpadon. Ezt a dramaturgiai átdolgozást – a színpad szabályainak megfelelően – a társulat színészei végzik el. Így már nincs akadálya annak, hogy a darabok bekerüljenek az állandó magyar repertoárba, és még az 1830-as

⁴² KAZINCZY 2009, 522.

⁴³ PINTÉR 2019, 340–343.

⁴⁴ BAYER 1887, II., 390–391.

⁴⁵ BAYER 1887, II., 390–391.

⁴⁶ BAYER 1887, II., 412–413.

években is megőrizték népszerűségüket. Kazinczy a *Pályám emlékezetében* (1827/1828-ban) ezt írta Moór Annáról:

A' szép Moor Náninak, (később Rehák Prókátor' hitvesének) nem kelle mester; ötet a' természet szülte azzá. Gyönyörű leány, Palinak [Ráday Pálnak] nagy öröme, nagy kevélysége. Szava, állása, mozgásai, különösen az a' mesteri kéztartás is, csudálást érdemle. Egy ángoly, ki a' szép leányt színén kívül nem látta 's nyelvünket nem értette, soha el nem maradt a' játékból, és csak azért, hogy nyelvünk' modulatióját a' varázs leány' szájából hallhassa.⁴⁷

Ami Moór Anna kultuszát illeti, jól látható, hogy a színésznő emlékezetét a visszaemlékezések mellett főként a családja tartotta fenn. Donát Jánossal megfestették a színésznő arcképét, és megőrizték a relikviáit is – ez a többi színésznőnél nem jellemző.

Rehákné Moór Anna riválisa, a szintén primadonna és naiva szerepkörben foglalkoztatott Liptay Mária (?–?) is fordított egy színjátékot, bár egy tönkrement pesti kézműves leányaként ő maga sem rendelkezett irodalmi műveltséggel.⁴⁸ Christian Friedrich Bretzner (1746–1807) 1789-ben írt szomorújátékát (*Der Liederliche*), *A tékozló vagy az elfajultság tüköre* címmel magyaráította. A szöveg nem maradt fenn, de az 1790 és 1796 között játszott darabok lajstromában szerepel, mint 4 felvonásos⁴⁹ (Bayer szerint 5 felvonásos)⁵⁰ érzékenyjáték. A darab címe ott van Eugene Busch 1799-es és Zöllner 1825-ös inventáriumában is, de a Pesti Német Színházban való bemutatójáról nem tudunk.⁵¹ Bretzner a *Szöketés a szerájából* című Mozart-opera szövegírójaként lett ismert, *Mámor és szerelem* (*Das Räuschgen*) című 4 felvonásos vígjátékát még 1841-ben is játszotta a Nemzeti Színház, Fekete Soma fordításában.⁵²

A társulat harmadik női tagja, Termetzky Franciska (?–1810, 1793-tól Ernyi Mihály felesége) szintén németből fordított egy darabot. *Uj emberi nem* címmel játszotta a társulat egy fordítását 1795. szeptember 16-án és 1807. augusztus 19-én.⁵³ Az eredeti mű szerzője, Friedrich Ludwig Schröder

⁴⁷ KAZINCZY 2009, 521.

⁴⁸ NAGY 2008, 255.

⁴⁹ Analekta 4370/6: A' Nemzeti Magyar Játszó Társaság Számára ab A. 1790 usque 1796 készült, és el-Jadzott Játék daraboknak Lajstroma Nyomatásban A Magyar Játék-Szin 4. Kötetben. Történetek, és Játékok. 51. szám: „A' Tékozló. Érzék. 4. fv. Ford.” Kiad. STAUD 1979, 113.

⁵⁰ BAYER 1887, II., 382–383.

⁵¹ BELITSKA-SCHOLTZ und SOMORJAI 1995, 558.

⁵² A szöveg lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár.

⁵³ SZINNYEI 1893, II., 1430, BAYER 1887, II., 382–383.

(1744–1816) rendkívül népszerű szerzőnek számított, a házaspár másik tagja, Ernyi Mihály is fordított tőle. Ernyi a legtermékenyebb fordítók közé tartozott: több mint 30 színjátékot fordított le németből, s emellett két eredeti színművet is írt.

Kelemen Borbála (?–?), Kelemen László húga 1793–1795 között volt a színtársulat tagja, főleg fiatal lány-szerepeket alakított. Nem tudunk drámafordításáról, de Szinnyei számon tartja őt,⁵⁴ mint a *Pichler Karolina basonlatosságai* (Pest, 1807.) című német regény fordítóját, így az irodalmi érdeklődés rá is jellemző volt. Kelemen László másik húga Kelemen Erzsébet (1772–1795) 1791-től volt a társulat tagja, de nagyon korán meghalt, semmilyen fordítói munkát nem hagyott hátra. Nem volt irodalmi működése Váradyné Török Magdolnának sem (1762–?), aki szintén csak két évig működött a társulatban, Várady Mihály színész feleségeként.

Van azonban a fentiekén kívül egy olyan író, Kemény Anna Mária, akiről semmit sem tudunk, de két fordítását is sikerrel játszotta a társulat. Az elsőt, August Kotzebue (1761–1819) *A papagáj* című, 5 felvonásos (később 3 felvonásosra alakított) verses érzékenyjátékát 1794. március 28-án mutatták be Pesten, ezután még négyszer került színpadra, ami nagy sikert jelent.⁵⁵ Szerepel a darab a társulat 1790–1796 közötti és 1801-es lajstromában is.⁵⁶ Kotzebue korának legismertebb drámaírója volt, közel 150 színjátéka kitűnő dramaturgiával ábrázolta a felvilágosodás legfontosabb kérdéseit vígjátékokban, érzékenyjátékokban és vitézi játékokban egyaránt.⁵⁷

A második színjáték Tobias Gebler (1720–1786) műve. Az 1770-ben írt vígjátékot Kemény Anna Mária *Praedicatum vagy vezetéknév* címmel magyarártotta, ez kétszer került színpadra: 1794. december 3-án és 1795. január 2-án,⁵⁸ ez a darab is szerepel a társulat lajstromában.⁵⁹ Gebler is nagyon népszerű szerző volt, két darabját (a *Klementina* és az *Ozmondok* címűt) Kazinczy Miklós, Kazinczy Ferenc öccse fordította le 1793-ban, s mindkét szöveg nyomtatásban is megjelent.⁶⁰ Nem lehetetlen, hogy Kemény Anna Mária is

⁵⁴ SZINNYEI 1897, V., 1360.

⁵⁵ BAYER 1887, II., 380–381. 1794. április 11-én, július 4-én, 1795. március 25-én játszották, de még a 2. pesti színtársulat is bemutatta 1808. március 11-én.

⁵⁶ Analekta 4370/6, 47. szám. „A’ Papagoj. Érzék. 3 fv. Ford.” Kiad. STAUD 1799, 113. illetve: „Ab A 799 usq 1801. A’ Nemzeti Magyar Játszó Társaságnak újabb felállásától fogva Szaporodott Játék Daraboknak Lajstroma” „3. A’ Papagoj. Érzék. játék 3 F. vs. Ford.” STAUD 1799, 116.

⁵⁷ KERÉNYI 2000, III., 1342.

⁵⁸ BAYER 1887, II., 380–381.

⁵⁹ Analekta 4370/6, 50. szám „A’ Predikátum. Víg. 3. fv. Ford. STAUD 1799, 113.

⁶⁰ *Klementina avagy a Testamentom* (ford. HATVANY István, 1790) *Az Ozmondok, avagy a két helytartó*. Dráma öt felv., cseh-kanczellár báró GEBLER német munkájából ford. Pest,

családi-rokoni szálak révén kapcsolódott a társulathoz, és az ő biztatásukra vállalta el a fordítást. A *Honművész* tud egy Kemény Anikóról, aki 1808-ban a pesti második magyar társulathoz szegődött Benke József igazgatása alatt.⁶¹

Sajnos az első társulat szöveggönyvei elvesztek, elkallódtak Losoncon, amikor a társulat minden vagyonát elárverezték,⁶² így ezek a fordítások nem maradtak ránk.

Amikor 1807-ben újra kezdődik a magyar nyelvű színjátszás Pesten, egy dolog változatlan: a magyar nyelvű darabok hiánya, s ezzel együtt a fordítások kényszere. Így a második pesti társulat tagjainak is fontos feladata a magyar nyelvű fordítások, adaptációk készítése. Ebből az időszakból is jó néhány olyan színésznő nevét ismerjük, aki drámafordítóként is segítette a színjátszás ügyét – és (ahogy látni fogjuk), saját karrierjét, szerepálmainak megvalósítását is.

Sokszor csak egy-egy darab fordítására vállalkoznak, utána már nem jelentkeznek újabb próbálkozással: Szabó Anna (?–?) fordította le pl. a *Szerencsétlenek* című Kotzebue darabot, de a személyéről semmit sem tudunk.⁶³ August Kotzebue műveiből fordított gróf Beleznay Zsuzsánna (1795–1845) is, akinek *A néma* című magyaráítását 1813. augusztus 20-án, majd 1814. május 31-én adták elő a Rondellában.⁶⁴ Apja, Gróf Beleznay Sámuel, Pest megyei táblabíró 1808-ban 2000 forintot ajánlott fel a „pesti nemzeti teátrum” megalapítására,⁶⁵ így itt is a családi háttér segítette elő a fordítás megszületését.

Van egy Farkas Mária (?–?) nevű fordító is, aki Kotzebue egyfelvonásosát fordította le *A megosztott szív* címmel 1834-ben.⁶⁶ Könyves Máté említ egy Farkas Amália nevű színésznőt, valószínűleg róla lehet szó.⁶⁷ (*A Játékszíni Koszorúban* van még egy fordítás Kotzebuetól, eszerint a *Csalfa özvegy* című

1793. (*Magyar Játékszín* III./2. darab 45–142. KAZINCZY F. előszavával, kelt Regmeczen nov. 5. 1792.)

⁶¹ N.N. [ENDRÓDY] 1837, 278.

⁶² KERÉNYI 1990, 104–105.

⁶³ BAYER 1887, II., 410–411; KÖNYVES 1834, 177. A darab eredeti címe: *Die Unglücklichen*, az egy felvonásos vígjáték szövege Ludwig Schneider átdolgozásával, Toldy István fordításában került be a Nemzeti Színház szöveggönyvei közé. Az évszám nélküli kézirat lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: MM 4432.

⁶⁴ KÖNYVES 1834, 166. A darab eredeti címe: *Der Stumme*. Az egy felvonásos vígjáték 13 levélből álló kéziratának lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: NSZ. N 19. A kézirat tisztázat, nincs benne javítgatás, húzás.

⁶⁵ SCHÖPFLIN 1929, I., 157.

⁶⁶ BAYER 1887, II., 436–437.; KÖNYVES 1834, 163.

⁶⁷ KÖNYVES 1834, 192.

darabot „Farkas” fordította, talán ez is ezt a színésznőt rejti.⁶⁸) A premierre 1834. december 21-én került sor a budai Várszínházban. A fordítás kézírata bekerült a Nemzeti Színház szöveggönyvei közé, bár a szöveget alaposan átjavították, áthúzgálták, talán még a bemutató előtt.⁶⁹ Kolozsvárott 1836. augusztus 4-én játszották Déryné főszereplésével.⁷⁰

Parázsóné Nádudvary Krisztina (1813–1838)⁷¹ is csak egy darabot fordított le, *Őrületek háza Dijonban* címmel. Nem lehet tudni, hogy a darab valóban az ő fordítása-e, ugyanis a *Játékszíni Koszorúban* az olvasható, hogy Komlóssy Ferencsel együtt készítették a fordítást,⁷² az 1837-ben másolt szöveggönyvön azonban csak Komlóssy Ferenc neve szerepel.⁷³ (1831-ben Deáky Fülöp Sámuel is lefordította a darabot.)⁷⁴ Az előadás későbbi plakátján a fordítónál csak az N olvasható, így nem tudni, mi volt a szerepe a színésznőnek a szöveggönyv elkészültében.

Balláné Molnár Karolina (?–1866) az első, akinek a fordításáról már valamilyen reflexió is ránk maradt. *Barátság és szív gyengéi* címmel Andreas Joseph von Guttenberg (1770–1817) német drámaírótól fordított egy darabot, amit Hódmezővásárhelyen, 1834. június 24-én mutattak be először, a *Honművésze* így ír az előadásról:

A' barátság és szív gyengeségei 5 felvonásban. fordította Balláné – Az egész szép magyarsággal és nagy szorgalommal fordítottatott fen tisztelt színésznénk által, dicséret és hála néki! [...] Játék végén előszer Balláné mint fordító – az után mindnyájan kihivattak.--- E' játékban is Balláné és Hetényi legnagyobb mértékben nyerték meg a' közönség tetszését.⁷⁵

Balláné tehát saját magának fordítja le a darabot, amelynek az ősbemutatóján ő játszhatja így a főszerepet. A szöveg 1834. szeptember 29-én másolt kecs-

⁶⁸ KÖNYVES 1834, 139.

⁶⁹ *A megosztott szív*. [Das geheilte Herz] vígj. 1 felv. 23. lev. Ford. FARKAS Mari. Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: NSZ.M 48.

⁷⁰ ENYEDI 1975, 137.

⁷¹ SZÉKELY 1994, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz20/100.html> (letöltés: 2020.02.10.)

⁷² KÖNYVES 1834, 169.

⁷³ Az eredeti szerzők, Antoine Nicolas Bérand és Alexis del Comberousse darabjából készítette Adalbert Prix: *Der Irrenhaus zu Dijon oder Wachnsinn und verbrechen* címmel. A magyar fordítás címe: *A dijoni bolondokháza, vagy a tébolyodottság és bűn* (A színlapon azonban az *Őrületek háza Dijonban* cím szerepel.) Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: NSZ. 020.

⁷⁴ KERÉNYI 2000, III., 1392.

⁷⁵ KERÉNYI 2000, III., 1227.

keméti példánya bekerült a Nemzeti Színház szöveggöyngy-gyűjteményébe is, a javítgatás nélküli, szép kéziratot Várad Pál készítette.⁷⁶

4. Murányi Zsigmondné Lefèvre Terézia fordítói tevékenysége

A második generációból a legtöbb fordítás Murányi Zsigmondné Lefèvre Terézia és Déryné Széppataki Róza nevéhez fűződik.

Murányi Zsigmondné Lefèvre Terézia (?–?)⁷⁷ férje, Murányi Zsigmond példáját követi, amikor maga is hozzáfog a magyarításhoz. Fordításaik körül éppen ezért sok a bizonytalanság, több darabnál sem tudni, melyikük volt a fordító. A *Totilas, a góthok királya*, öt felvonásos nézőjátéknak, amelynek 1812. július 30-án volt a bemutatója Pesten, sajnos nem maradt fenn kézírata.⁷⁸ A darab eredetijét Carlo de Federici (1778–1849) írta, ebből készített német átdolgozást Johanna Franul von Weißenthurn német színésznő és színműíró (1773–1845), aki nagy hatással volt a korszak magyar színjátzására is. Johanna Franul von Weißenthurn a színház felől kerül a drámaírói pályára. Színészcsaládból származott, s 14 éves korától kezdve színpadon volt Münchenben, Baden bei Wienben, majd 1789-től a Burgtheaterben, ahol páratlan színésznői karriert futott be. Már pályája kezdetén megpróbálkozott a drámaírással, szentimentális darabjai, amelyek az alkotói módszerének leginkább megfelelő családi érzékenyjáték műfajában íródtak, nagy sikert arattak a nézők körében. Több mint 60 darabját mutatták be Bécsben, ebből a pest-budai német színház műsorán összesen ötvenegy darabja szerepelt. Drámáinak népszerűségét Czibula Katalin abban látja, hogy a színpadi romantika stílusát, tematikáját és dramaturgiáját a birodalom távoli területeire is közvetíteni tudta, s 1813 után írt vígjátékai (pl. a *Welche ist die Braut* és a *Das letzte Mittel*) széles körben elterjedtek.⁷⁹ Ezek alapján érthető, hogy miért vált népszerűvé a magyar drámaf fordító színésznők között is. A nagyon kevés sikeres női szerző között kiemelkedett színpadismeretével, színházi szempontrendszerével, s a műveiben levő kiváló (női) szereplehetőségekkel, így az ő fordítása garanciát jelentett a sikerre. Katona József is fordított tőle, s bár a fordítás szövege elveszett (csak az előadás plakátja maradt fenn), úgy tűnik, hogy Katona számára komoly mintát jelentett a darab, mivel eredeti drámáiban vannak „olyan szerepkörökre utaló megoldá-

⁷⁶ Az eredeti szöveg Mannheimben jelent meg 1797-ben *Freundschaft und Herzensschwäche* címmel. A 43 levélből álló kézirat a cím: *Egészen új, vígsággal elegy nagy nézőjáték 5 felv. ford. Balláné*. Bem. Hódmezővásárhely 1834. jún. 24. C. p. John Ludwig, 1834. okt. 30. Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: NSZ. B 40.

⁷⁷ SZÉKELY 1994.

⁷⁸ KÖNYVES 1834, 180.

⁷⁹ CZIBULA 2015, 469.

sok, amelyek szintén gyaníthatóan Weißenthurn-inspirációként (is) kerülhettek Katona dramaturgiai eszköztárába.”⁸⁰ Egyik darabját Kossuth Lajos fordította magyarra fiatalkorában. A *Herzog von Finnland* fordításának autográf kézirata 1827-ből fenn is maradt: „János, Finlandnak hercege, magyar nyelvre alkalmaztatta Kossuth L. úr zempléni hazafi”.⁸¹ A *Totilas, a góthok királya* szövege nincs meg, két kézirata is fennmaradt viszont a következő darabnak. A korábbi kézirat *Az el égett Ház* címet viseli, alcíme szerint „Sikanéder munkáiból fordította Murányi Zsigmond Székesfehérvárt 1820.” Az egy felvonásos darab Schikaneder *Das abgebrannte Haus* című vígjátékából készült, a szövegben nincs javítás, szép tisztázata a fordításnak.⁸² A másik kéziraton *A légett ház* cím olvasható, nincs rajta a fordító neve, de sok javítás, átírás tarkítja a szöveget,⁸³ nem elképzelhetetlen, hogy ez a korábbi változat, ami eszerint Murányiné műve lehetett.⁸⁴ A darabnak Budán 1833. szeptember 15-én volt a bemutatója, ezután még 1834. június 1-jén játszották. 1839. január 8-án a Pesti Magyar Színházban is előadták, ezért kerülhetett a két kézirat a Nemzeti Színház tárába. Az adatok szerint Murányiné lefordította a *Vallomások* című három felvonásos vígjátékot is,⁸⁵ amelynek a szerzője a bécsi kortárs drámaíró, Eduard von Bauernfeld (1802–1871) volt. Bauernfeld 1831-től a bécsi Burgtheater állandó színpadi szerzője volt, a pesti magyar színház 10 vígjátékát játszotta 1837 és 1856 között. De az bizonyosnak tűnik, hogy amikor Budán 1835. február 24-én színre került a *Vallomások*, már nem az ő, hanem Mérey Károly fordításában játszották.⁸⁶ Igaz, hogy itt is volt egy kis zűrzavar: Bayer József tévesen Murányi Karolina névvel oldotta fel a színlapon szereplő M.K. rövidítést. Bár a házaspárnak volt egy kislánya ilyen névvel, de a gyermek 1823-ben meghalt,⁸⁷ később

---

⁸⁰ CZIBULA 2015, 477.

⁸¹ KERÉNYI 2000, III., 1392.

⁸² Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: MM. 16287.

⁸³ Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: NSZ.L 32.

⁸⁴ Könyves Máté „Elégett ház”-ként említi. Kerényi szerint ezt is Murányi Zsigmond fordította (KERÉNYI 2000, 3: 1416), Könyves Máté azonban Murányinének tulajdonítja (KÖNYVES 1834, 143.)

⁸⁵ SZINNYEI 1903, IX., 414–415.

⁸⁶ KERÉNYI 2000, III., 1484.

⁸⁷ A *Honművész* tudósít egy Murányi Karolin nevű gyermekszereplőről, aki 13 évesen meghalt 1822. február 10-én Székesfehérváron. N.N. [ENDRÓDY] 1837, 334. A *Magyar Színművészeti Lexikon* szerint 1823. február 10-én, Pécsen halt meg a kislány, aki „Mint gyermekszereplő tünt ki és szép haladást tanúsított. Sírkőfelírata: Állj meg vándor e' halotti /Sírhalomok közt poromnál, /Itt pihen Murányi Lotti -/ /Lelke az angyaloknál. /Virág volt itt, de angyal ott, /Tizenhárom tavaszt ért, /Ellebegett, sírni hagyott

Bayer maga helyesbíti a téves adatot.⁸⁸ Kérdéses Kotzebue *Kastély az ország útján* című egyfelvonásosának fordítója is, bár a forrásokban Murányiné szerepel,⁸⁹ Kerényi Ferenc szerint ez a fordítás is Murányi Zsigmond munkája.⁹⁰

5. Déryné Széppataki Róza drámafordításai

Széppataki-Scheinbach Rozália (1793–1872, 1813-tól Déryné Széppataki Róza,) színpadra kerülve már az első évben elkészített egy drámafordítást, amit még jó néhány követett. Életművét elsőként Szinnyei József igyekezett számba venni,⁹¹ aki Déryné 9 színjáték-fordítását sorolja fel, német nyelvből. Említi még naplójának a kéziratát, „ezen kézirat Dérynének Egervárihoz írott levelével, írott és nyomtatott költeményekkel, melyeket különböző helyeken és időben Dérynéhez szoltak, úgy szintén néhány hozzá írt levél a nemzeti színház könyvtárában őriztetnek.” A Nemzeti Színház könyvtárának ez a része az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tárába került. Déryné „kb. tucatnyi, németből készült drámafordításáról tudunk, közülük négynek maradt fenn színpadi példánya.” – írja Kerényi Ferenc.⁹² Ez a négy fordítás összesen 5 színpadi példányt jelent, ugyanis a *Paulinának* két másolata is bekerült a Nemzeti Színházba, mivel Déryné a „Nemzeti Játékszíni Intézetnek” ajándékozta saját fordításának szép tisztázatát.⁹³

Az első fordítása, *A negyven esztendő férfi*, még csak egy egyfelvonásos vígjáték, August Kotzebue darabjának a magyarítása, amit a pesti társulat mutatott be 1811. október 28-án.⁹⁴ Ezt követte a szintén egyfelvonásos *Ó rajzolat*, Karl Meisl (1775–1853), népszerű bécsi szerző darabja 1812. márci-

---

/Atyát, anyát s öt testvért. Többi gyermekei: Antónia, Zsigmond, Sándor szintén szerepeltek színpadon.” SCHÖPFLIN 1930, III: 296.

⁸⁸ BAYER 1887, II: 446–447.

⁸⁹ KÖNYVES 1834, 156. Bayer szerint a darabot Both írta és Kolozsi József fordította le, de a *Honművészek*ben is Kotzebue darabjaként említik. MLGR 1838, 454; Szinnyei és a *Magyar Színművészeti Lexikon* Murányiné fordításának tartja.

⁹⁰ KERÉNYI 2000, III: 1357.

⁹¹ SZINNYEI 1893, II: 799–802.

⁹² KERÉNYI 2000, III: 1359.

⁹³ *Paulína*. Lelőhelye: OSzK Színház-történeti Tár, jelzete: P. 29. A cenzúrapéldányt 1838. október 12-én engedélyezték, az első lapon a felirat. „Szerette Veisenthurm Anna, magarr tette Déryné.” Az első oldalon ceruzával írt szereposztás szerint Paulinát maga Déryné játszotta. A szöveget több kéz átjavította ceruzával és tollal is, főleg csak stilisztikai változásokat eszközölve. Pl. *teremtényével* helyett: *lényével*, *közledek* helyett. *közlelg.* (44. lap.)

⁹⁴ KÖNYVES 1834, 167.

us 7-én.⁹⁵ A színész-férj, Déry István is kiváló fordító, valószínűleg az ő példája is ösztönzi a fiatal színésznőt a fordítói munka folytatására. Déryné ezután már 4 felvonásos nézőjátékot is fordít Kotzebuetól, *Kis cigány lány* címmel, amit 1813. február 14-én játszanak először, de 1814-ben újra előveszi a társulat. Ebben az évben van egy újabb bemutató is: a *Májusi nap*, 5 felvonásos nézőjáték 1814. június 26-án kerül színre.⁹⁶ A *Der Maytag* 1793-ban jelent meg először Bécsben, de már a következő évben újra kiadták. Szerzője, Friedrich Gustav Hagemann (1760–1830), a Hoftheater számára tucatnyi népszerű színjátékot írt a század utolsó évtizedében.

Sajnos ezeknek az első fordításoknak a szövege nem maradt fenn, és maga Déryné sem ír róluk a naplójában.

Az első darab, aminek a szövegét ismerjük, az éppen a *Yelva, az orosz árva*, (más címe szerint *Jelva (Yelva) az orosz árva vagy a szmolenszkei nagy égés*) amelyről a Napló kapcsán már esett szó.⁹⁷ A szöveggönyv Egressy Gábor másolatában maradt ránk. A címlapon ez olvasható: „Melodráma két szakaszban, egy katonai előjátékkal. Francziából szabadon ki dolgozva, Scrib után Adalbert Prix. Fordította T. Déryné asszony. Kassán 1830. Le írta Egressy.” A szövegben sok fekete tintás áthúzás van, és még több húzás: fél oldalak, bekezdések maradtak ki a színpadi bemutató során. Lehet, hogy maga Egressy dolgozott később ezen a szövegen, amikor színpadra állította a fordítást. Az eredeti (nagyon népszerű) melodramát Eugene Scribe (1791–1861), írta, elsőként Franz Ignaz Castelli (1781–1862) osztrák költő és drámaíró fordította le, aki maga is kétszáznál több darabot írt⁹⁸ (Komlóssy Ferenc pl. Castelli átdolgozását használta a saját fordításakor).⁹⁹ Prix Adalbert-ről nem sikerült semmilyen adatot találni Kerényi Ferencnek, felvetette, hogy esetleg álnév lehet,¹⁰⁰ de a bécsi színházi évkönyvekben rendszeresen feltűnik a neve fordítóként és szerzőként az 1840-es 1850-es években is, bár valóban nem találni a nagyobb életrajzi lexikonokban. A *Yelva*-fordításának 1829. február 19-én volt a bemutatója a Josephstädter Theaterben.¹⁰¹ Annak, hogy a darabot Kassán mikor mutatták be először, nincs nyoma, de Miskolcon 1832. január 14-én, Kolozsvárott pedig 1834. szeptember 13-án játszott

⁹⁵ Uo. Ezt a darabot Benke József is lefordította korábban. SCHÖPFLIN 1929, 1: 164.

⁹⁶ KÖNYVES 1834, 161.

⁹⁷ Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: I. 30.

⁹⁸ KERÉNYI 2000, III., 1389.

⁹⁹ „Később Komlóssy is igazított rajta” írja Bayer József. BAYER 1887, II., 446–447.

¹⁰⁰ KERÉNYI 2000, III., 1462.

¹⁰¹ „Yelva, die russische Waise,” Drama mit Gesang in zwey Abtheilungen, nebst einem militärischen Vorspiele: „Der Brand von Moskau” frey nach den Französichen des Scribe von Adalbert Prix bearbeitet, Musik von Herrn Roser. N.N. 1829, 76.

ta el a főszerepét,¹⁰² Budán pedig 1834. november 1-jén mutatták be. A korábbi bemutatóról nincs tudósítás, de az 1837. január 21-i kassai előadásról igen:

„Jelva az orosz árva“ nagy melodrama két szakaszban a’ Szmolenszky nagy égés előjátékkal Scribe után Prix magyarra fordította Déryné, muzsikája Rozertől, az előjátékban Komáromy és Hubenay urak mint frantzia katonák tetszettek. A’ nagy égés igen szegényül ábrázoltatott, a’ végnélküli lödözésektől, s innen származott fulasztó füsttől az igazgató megmenthetné a közönséget. [...] A’ mi a melodramát illeti, Déryné asszony az utánozhatatlan Jelva művészileg mutatkozott, jeles mimje érzékenyen pótolá ki árva némaságát, a’ rablökkali harczban lelke jelenlétét utánozhatatlanul festé.¹⁰³

Hasonlóan írt a *Honművész* tudósítója is: „21-kén ’Yelva, az orosz árva’ melodrama tapsokkal fogadtatott. Déryné a’ cím szerepben jeleskedvén zajos hivatásban részesült.”¹⁰⁴ A darab kiváló szereplehetőség volt Balláné Molnár Karolina, Telepy Máli, Wirdisch Katalin számára is, Szegeden 1833. augusztus 12-én Déryné húga, Széppataki Johanna játszotta el a főszerepet, nagy sikerrel.¹⁰⁵ Anyagilag azonban nem volt annyira sikeres: 1834-ben a budai társulat műsorán nem tartozott a legnagyobb bevételt hozó darabok közé, összesen 84 forintért adtak el jegyet rá, szemben a 218 forintot hozó *A szevillai borbélyal*.¹⁰⁶ Ahogy a naplóban olvashatjuk, a Yelvával szinte egy időben fordította le *A szultán horoszkópja* című „kis semmiséget” is, de erről a bemutatóról semmit sem tudunk.

Bár a *Nemzeti Játékszíni Tudósítás* nagyon fontos forrás lehetne számunkra, az 1830–1831-es évadot tárgyaló kiadvány szerint a legsikeresebb kassai évadban Déryné nem veszi elő korai drámafordításait, talán nem ítéli elég jónak őket.¹⁰⁷ A kassai évek alatt azonban több olyan fordítása is elkészül, amelynek a címszerepét is eljátszhatja a városban.¹⁰⁸ Ilyen *A tizenhatéves királyné vagy Krisztina szerelme és lemondása* című két felvonásos dráma is, amelyet

¹⁰² ENYEDI 1975, 135.

¹⁰³ A kassai játékszínek napkönyve, KERÉNYI 2000, III., 1228.

¹⁰⁴ KLESTINSZKY 1837, 451.

¹⁰⁵ KERÉNYI 2000, I., 237.

¹⁰⁶ KERÉNYI 1990, 180–181.

¹⁰⁷ 1830. november 24. és 1831. március 24. közötti 82 előadás alapján. ENYEDI 1979.

¹⁰⁸ *A tizenhatéves királyné vagy Krisztina szerelme és lemondása*, Kassán 1835. január 25., Budán május 11., Kolozsvár, 1836. augusztus 11. (Déryné jutalomjátéka) ENYEDI 1975, 138. *Éjfél*, Kassán 1835. február 5., 1839. október 26., Debrecenben 1835. május 30., Nagyváradon 1835. szeptember 1., Budán 1836. február 9., a pesti Nemzeti Színházban 1837. december 16.

a szerepkép szerinti ruhában akart előadni, de ezt egy intrika végül megakadályozta. Újfalussyné Sáska Biri titokban megcsináltatta ugyanazt a lovaglőöltözetet, és a premier előtti napon a *Heilbronni Katicában* már színpadra lépett benne. Déryné végül a kék-fehér ruha helyett egy vörös-fehér változatban játszotta el a szerepet, nagy sikerrel.¹⁰⁹ A *Honművész* tudósítója ezt írja Kassáról: 1836. február 11-kén „a ’tizenhat éves királynét’ Déryné forditmánya szerint láttuk. A ’fordítónénak (Krisztina) dicséretnél egyebet nem mondhatunk.”¹¹⁰ A darab szerzője Jean-Francois Alfred Bayard (1796–1863), Theodor Hell (1775–1856) fordította le németre (ő is készített átdolgozást egyébként a *Yelhaból*.) A darabot a Nemzeti Színház is bemutatta, de az ottani előadáshoz Fánecsy Lajos készítette a fordítást, azt játszották, nem Dérynéét.¹¹¹

Ekkor készült a következő fordítása is, az *Aranyműves leánykája, erkölcsi rajzolat az előidőből* 2 felvonásban. Ennek fennmaradt a szövege is, a kézirat 35 számozott lapból áll, jól olvasható, szép kézírással. A 7. oldalon egy ének is van „Ah kedves fényes esti csillag” kezdettel, de nótajelzés nélkül.¹¹² A darab eredeti címe: *Des Goldsmieds Töchterlein*, szerzője Carl Ludwig Blum (1786–1844). A bemutatója 1836. február 6-án volt Kassán, de még abban az évben Kolozsvárott¹¹³ és Budán is eljátszotta a címszerepet. A tudósító kitér a fordításra is, ami eszerint tetszést aratott: „Ámbár a’ kis személyzet legpontosabban felelt is meg magáért, de az untató darab nem nagy tetszést nyert. A’ fordítás igen csinos.”¹¹⁴ A darab a korabeli osztrák és német színi évkönyvekben mindenhol Blum neve alatt szerepel, bár Kerényi Ferenc szerint Kotzebue 1816-ban írt darabjáról van szó.¹¹⁵

A következő darabot is Kassán fordította le Déryné, az *Éjféli* című, 5 felvonásos dráma is francia eredeti német átdolgozásából készült. Ránk maradt szövegében nagyon sok az áthúzás, javítgatás, biztos, hogy több előadáshoz is használták. A címlapon csak ez olvasható: „Magyarra tette Déryné.”¹¹⁶ Kassán mutatták be 1835. február 5-én, aztán Debrecenben, Nagyváradon, Budán, és a pesti magyar színházban is színre került 1837. december 16-án. Az előadásról és a darabról Vörösmarty írt kritikát, de a fordítást magát nem értékelte:

¹⁰⁹ DÉRYNÉ II., 104–111.

¹¹⁰ K[LESTINSZKY] 1836, 183.

¹¹¹ KERÉNYI 2000, III., 1436.

¹¹² Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: NSz A 38/1.

¹¹³ 1836. május 25-én, lásd a *Honművész* tudósítását. ENYEDI 1979, 136.

¹¹⁴ K[LESTINSZKY] 1836, 183.

¹¹⁵ KERÉNYI 2000, III., 1559.

¹¹⁶ [A]z *Éjféli*. Lelőhelye. OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: E. 47.

Dec. 16. Éjféli. Színjáték 5 felvonásban. Lambert után németből fordította Déryné. Nem érdeketlen színmű, sok bonyolódással, 's meglepő fordulatokkal, de egyébiránt minden symptomáival egy német drámának. Az emberek benne nagylelkűek, 's a leggonoszabb is – jó; mert tulajdonképen csak magának árt. Ez a Belton t.i. megöli magát kedvese (kitől nem szeretetik) szobájában, hogy rá gyanút hozzon; 's a szegény leány (Emmi) magának 's minden hozzátartozóknak gyötrelmére hallgat, 's csaknem meglábolthatatlan bajba keveredik. Hallgatása megfoghatatlan, ha nem tudnók, hogy ezen példás hallgatás nélkül az egész dráma füstbe ment volna. De legkülönösebb bogár az éjór Williams. Ez föllép érzelmeinek csaknem örületes nagyszerűségével: indulatjának viharos tekintete gonoszat gyanítat; 's mint végzi a pályát? egy megpirongatott 's mámorából észére tért cselédnek hunyászkodásával. – A mű egyébiránt hasonlít egy olly emberhez, kinek testi szerkezete hibás, de egyes tagjai, például: keze, lába vagy épen gyomra, igen jók és épek. – Fánecs jól adá az ábrándos Williamst, 's az előadás, egy két kis szerepvivő ügyetlenségeit kivéve jó.¹¹⁷

1838-ban Kolozsvárott Széppataki Johanna alakította a női főszerepét, játékaról hosszú (elmarasztaló) tudósítás jelent meg a *Honművész* 1838. december 9-i számában.¹¹⁸

Dérynének tulajdonítják többen is a *Jó barátok* című négy felvonásos nézőjátékot, amelyet Friedrich Wilhelm Ziegler (1761–1827) írt. A *Honművész* 1835. április 2-ai előadásáról tud Budán (ekkor azonban sem a fordítót, sem a szereplőket nem nevezi meg), de beszámol egy kolozsvári előadásról is: 1836. „Jul. 9-kén „jó barátok” néző játékban (írta Ziegler 4 felv.) Dériné (Marianne) tetszést nyert.”¹¹⁹ Augusztus 2-án „többeknek kívánságára” meg is ismételték.¹²⁰ Könyves Máté szerint a darabot Ernyi Mihály fordította le elsőként (aki összesen kilenc színművet fordított Zieglertől), 1805. augusztus 5-én volt a bemutatója Kolozsvárott,¹²¹ Kerényi szerint később is az ő fordításában játszották.¹²² Az mindenestre feltűnő, hogy a lap (ellentétben a következő, *Attila* című előadással), nem jegyzi meg, hogy a fordító Déryné lenne. Lehet, hogy itt is „átigazításról” lehetett szó, az 1805-ben készült fordítást Déryné kijavíthatta, színpadra alkalmazhatta 1836-ban, de az is lehet, hogy függetlenül Ernyi művétől, újr fordította a darabot, amelynek a főszerepét el szerette volna játszani. Arra, hogy jól ismerte Zieglert, bizonyíték egy másik kolozsvári fordítása, az egy felvonásos „hósi rajz”, *Attila*

¹¹⁷ VÖRÖSMARTY 1848 X: 491.

¹¹⁸ VERESS 1838, 773.

¹¹⁹ S.E. 1836, 486.

¹²⁰ N.N.a 1836, 520.

¹²¹ FERENCZI 1894, 543.

¹²² KERÉNYI 2000, III., 1488.

címmel. Július 7-én adták elő, Kotzebuenak „az országút melletti ház” című darabja után:

Követte ezen mutatványt *Attila* hősi rajzolat 1 felv. Ziegler után fordítá Déryné, ki mint Gozvin kellemmel játszék. *Ördög Robert* daljátékból vett ’s ide közbeszótt magánydalja tetszést nyert. Tóth a czimszerepben helyesen ’s csinnal választá öltözetét.¹²³

1840. szeptember 1-jén Kolozsvárott került színpadra Déryné jutalomjátékaként a *Nina, Náncsi, Nettó vagy Férj után vándorló nő* című fordítása. A darab szerzője Johann Friedrich Schink (1755–1835), zeneszerzője Wenczel Müller, Déryné már több darabjukban is fellépett korábban.

Következő fordítása a *Paulina*, „nézőjáték öt felvonásban”, amelyet már idéztem.¹²⁴ A Déryné által odaajándékozott példányon kívül még egy másolata van, ez Kassán készült 1838-ban, lejegyzője Chiabai Tóth Pál.¹²⁵ A benne lévő javítgatások, húzások azt bizonyítják, hogy ezt is használták, 1838. március 8-án pl. Tóth István jutalomjátéka volt: „Paulina, a’ titok gyermeke” igaz történeten alapult nevezetes udvari (hát még mi?) színjáték 5 fvsban (Weissenturni Franul Johanna munkája; fordította Déryné) olly jelesen adatott, hogy ma mindenki leg-elégültebben hagyta-el a’ szinteremet.”¹²⁶ Déryné ezt a fordítását külön is kiemeli a naplójában: még valamikor Kassán történt, hogy Kovacsóczy Mihály lefordított egy darabot, Déryné azonban „túl feszesnek, kifacsart stílusúnak” érezte és szerette volna kijavítani. Kovacsóczy ebbe nem egyezett bele, így a szerepet végül Parázsóné játszotta el, s Kovacsóczy végleg megsértődött. Két olyan előadás is volt, amelyre Déryné utalhatott: 1836. november 28-kán László József jutalmára *A lázadó zsidók – vagy a szerelem és gyűlölség küzdelmei* című darabot adták, s ez

a közönségnek igen kellemetlen estvét szerze. Okát ennek egyedül és csupán a fordításnak tulajdonítom, mely az eredetihez hűn ragaszkodva a kikiáltott óriás helyett törpévé vált. E darab ma egy éve (lásd a *Honművész* idei 8-dik számát) Parázsóné jutalomjátékául Debreczenben adatott Kiss színész fordítmánya szerint, és köztetszésre méltatott: de méltán is; mert a debreczeni ismeretes je-

¹²³ S.E. 1836, 486. A darab első előadása Brassóban volt 1826. október 19-én. ENYEDI 1975, 128.

¹²⁴ A daljáték zeneszerzője Cherubini volt. ENYEDI 1975, 128. Enyedi ekkor még nem azonosította a drámaíróval.

¹²⁵ Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, jelzete: MM73321. Ugyanebben a kéziratot kötetben van egy másik színjátékszöveg is: „Parlagi Jancsi vagy: A’ szerelem csodái. Mulatságos vígjáték 4 felvonásban, Castelli után alkalmazta Kovacsóczy.”

¹²⁶ KLESTINSZKY 1838, 182.

les fordító *minden, sem tetszést nem nyerhető, sem hatást nem gerjeszthető jeleneteket kihagyván, mint a színészetben is jártas, az egészet tetsző alakba öltözteté.* Röviden az új fordítmány, miután ezen úgy is semmi különös figyelmet gerjesztő darabot már helyes változásokkal fordítva birtuk, a drága időnek hasztalan pazérlása vala. Csak mindenben igazságosak legyünk, és ezen állításom valódiságát önmaga a kassai fordító ur is kénytelen elismerni. Tollamat semmi ellenindulat vagy pártoskodás (mert ezt lelkemből gyűlölöm) hanem egyedül az igazság szeretete vezérli.¹²⁷

1837-ben is volt erre vonatkozó kritika: december 7-én

a' városi közönséges kórház javára adatott „Stuart Maria“ Schiller 5 felvonásos remek szomorú játéka, Kovacsóczy urnak nem legszerencsésebb fordítmánya szerint. Parázsóné (Erzsébet) és Komlóssyné (a' czimszerepben) azok valának, kik mindig. Játékjok helyes, öltözetjek fényes és ízletes. [...] Néző igen kevés. A' színház betöltésére vagy ürességére a' szerzőnek 's fordítónak neve is nagy befolyással van; azért az igazgató az illyesekre is vigyázóbb legyen.¹²⁸

Az, hogy ilyen részletesen kitért a tudósító a fordítás milyenségére (pedig, ahogy láttuk, egyébként erről alig esett szó a kritikákban), azt bizonyítja, hogy az elmégesedett vitáról a társulatnak és a közönségnek is tudomása volt, s ez a tudósítás (a pártatlanság hangoztatása ellenére) a Déryné melletti kiállásnak is tekinthető. Az általam kiemelt rész viszont fontos szempontot ad a korabeli fordítási gyakorlathoz, ami – ellentétben Kovacsóczy irodalmias, szó szerint fordító módszerével, amit a *Honművész* „nyelvszabályos fordítás”-nak nevez – inkább az átdolgozáshoz áll közel, és a színi szempontoknak rendel alá a fordított drámaszöveget.¹²⁹ Déryné a saját igazát ezzel bizonyítja:

Én nem becsméreltem, csak nem volt ínyem szerént! Én magam is fordítottam több darabokat németből magyarra, és Fánccy maga is megdicsérte, méltónak találta és jutalomjátékaul elkérte tőlem *Paulina, a titok gyermekét*, s miután átolvasta, még csak egy szót se kellett javítani, oly folyó és könnyen tanulható fordítás volt.¹³⁰

¹²⁷ N.N.b 1836, 822.

¹²⁸ KLESZTINSZKY 1837, 14.

¹²⁹ MLGR. 1837, 254.

¹³⁰ DÉRYNÉ II., 171. A darab első előadásáról Brassóból van adatunk, 1826. október 19-én játszották. ENYEDI 1975, 128.

Ez az egyetlen szöveghely a naplóban, ahol Déryné reflektál saját fordítói munkájára. Enyedi Sándor adattára szerint Déryné fontos fordítása 1840-ben került színpadra, (szintén saját jutalomjátékaként): a *Nina, Náncsi, Netti vagy Férj után vándorló nő* című darabot „Schingtől fordította, a zeneszerző Müller volt.”¹³¹ A szerző, Johann Friedrich Schink (1755–1835) lehetett, akinek már korábban több darabjában is fellépett Déryné, a zenét pedig az a Wenczel Müller szerezte, akinek az *Újboldvasárnapi gyermek* című daljátéka Déryné egyik kedvenc szerepe volt, de a játékról nem maradt fenn semmilyen adat.

6. Összegzés és kitekintés

Általánosságban elmondható, hogy a színésznők a legnépszerűbb, és a férfiak által is a leggyakrabban fordított német szerzőktől választanak darabokat, s az egyfelvonásos vígjátéktól az 5 felvonásos, nagyszabású történelmi drámáig szinte mindenfajta színmű ott van a fordításaik között. Fordítási módszerük a gyakorlati színpadi követelményeket tartja szem előtt (ebben sem különböznek férfi kollégáiktól), drámafordítói működésük praktikus célokat szolgál, a repertoár bővítése mellett saját szerepkatalógusukat egészítik ki a gyakran jutalomjátékkal is választott, népszerűnek ígérkező darabokkal. Az első két generációnál még nem jellemző, hogy másfajta irodalmi működésben is megjelenjenek a közönség előtt. Déryné kivételével (aki szintén csak karrierjének lezárultával írja meg visszaemlékezéseit) nem publikálnak, nincsenek jelen a színházi diskurzusban sem.

Néhány évtized múlva azonban ez a helyzet megváltozik. A század közepeinek színésznői saját imázsuk építésében már tudatosan használják írói életművüket, színésznői és irodalmi tevékenységük szervesen kiegészíti egymást. A 19. századi neves színésznők „olyan áruba bocsátható arculatot hoztak létre magukról”, amivel országosan ismertté válnak. Az író színésznőktől színházi publikumuk és olvasóközönségük olyan típusú előadást, illetve olyan olvasnivalót várt, ami ehhez a képhez közel állt. „Pályájuk során természetesen szerepkörük is változott, viszont a megfelelő szerepkör megtalálását, és az abban való működést a színészek írásaik révén is támogatni, erősíteni kívánták.”¹³² Jó példa erre a típusú új színésznői viselkedésre Bulyovszkyné Szilágyi Lilla (1833–1909) karrierje, akinek az idegen nyelvű színpadi darabok fordítása továbbra is segít saját típus-szerepének megtalálásában, a megfelelő színpadi szerephez jutásban,¹³³ de ez a tevékenység

¹³¹ A bemutató szeptember 1-jén volt. ENYEDI 1975, 142.

¹³² BARTHA 2019, 135–136.

¹³³ Ezért fordítja le pl. ifj. Dumas *Gauthier Margit* című darabját. Uo., 144.

(verseinek, novelláinak publikálásával, irodalmi jelenlétével együtt) már elsősorban a publicitás biztosítására, a saját magáról kialakított kép közvetítésére szolgál.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Színháztörténeti Tár: E 47; I 30; MM 4432; MM 16287; MM 73321; NSZ 020; NSZ A 38/1; NSZ B 40; NSZ L 32; NSZ M 48; NSZ N 19; P 29.

Nyomtatásban megjelent művek

- BARTHA Katalin Ágnes. „Újraképzelt színház. A színész író és író színésznő éneke”. In *Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, szerkesztette TÖRÖK Zsuzsa, 135–151. Reciti konferenciakötetek 4. Budapest: reciti, 2019.
- BAYER József. *A nemzeti játékszín története*, 2 köt. Budapest: Hornyánszky, 1887.
- BAYER József. *Déryné, Déryné levelei*. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta STAUD Géza. Madách-Könyvtár 15. Budapest: Bibliotheca, 1944.
- BELTSKA-SCHOLTZ Hedvig und SOMORJAI Olga, Hg. *Deutsche Theater in Pest und Ofen, 1770–1850. Normativer Titeltatalog und Dokumentation*, unter Mitarbeit von Elisabeth BERCZELI und Ilona PAVERCSIK. Budapest: Argumentum Kiadó, 1995.
- CZIBULA Katalin. „Művészlét? Értelmiségi lét? – egzisztenciateremtési lehetőségek a nőknek a 18-19. század fordulóján”. In *Mesélhetők női történetek?! Női narratívák irodalomban, tudományokban és művészetekben*, szerkesztette CZIBULA Katalin és KORDICS Noémi, 27–49. Nagyvárad–Budapest: Partium Kiadó, 2011.
- CZIBULA Katalin. „Szmolenszk ostromlása. Katona József fordítása egy osztrák színésznő nyomán”. In *Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára/Beitrag zum 60. Geburtstag von Gábor Tüskés*, Haupteditorin LENGYEL Réka, Herausgeber CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, KISS Margit und LÉNÁRT Orsolya, 469–478. Budapest: reciti, 2015.

- CZIBULA Katalin. „Lakatlan szigetek magyar fordításában”. In *Nunquam autores, semper interpretes – A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerkesztette LENGYEL Réka, 110–127. Budapest: MTA BTK ITI, 2016.
- CZIBULA Katalin. „Drámaíró nők a hivatásos színjátszás hajnalán”. In *Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, szerkesztette TÖRÖK Zsuzsa, 123–134. Reciti konferenciakötetek 4. Budapest: reciti, 2019.
- DÉRYNÉ. *Emlékezései*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta RÉZ Pál. 2 köt. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1955.
- ENYEDI Sándor. *Déryné erdélyi színpadokon*. Bukarest: Kriterion, 1975.
- ENYEDI Sándor, szerk. *Nemzeti Játékszíni Tudósítás*. Színháztörténeti Könyvtár 10. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1979.
- FERENCZI Zoltán. „B. Wesselényi színjátszó társasága Magyarországon 1806–1808”. *Erdélyi Múzeum* 11 (1894): 527–545.
- Honművész 1833-1841*. Online: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Honmuvesz/> (letöltés: 2021.08.11.)
- Játékszíni Koszorú, melyben a két magyar honi nemzeti színjátszó társaság eredete, körülállása, eddig való fenn állása a 'Játékszín' holléte, száma, épülése' módja; könyvtárának mennyisége, Szerzők, és Fordítók Nevei foglaltatnak. Szerkeszteté 's Kiadá: KÖNYVES Máté, Landerer, Pest: Landerer, 1834*. Online: http://real-eod.mtak.hu/2929/1/J%C3%A1t%C3%A9k-színi_koszor%C3%BA.pdf (letöltés: 2020. 02.11.)
- KAZINCZY Ferenc. *Pályám emlékezete*, sajtó alá rendezte ORBÁN László. Kazinczy Ferenc Művei. Első osztály. Eredeti Művek. Kritikai Kiadás, sorozatszerkesztő BORBÉLY Szilárd és DEBRECZENI Attila. Debrecen: Egyetemi Kiadó, 2009.
- KERÉNYI Ferenc, szerk. *Magyar Színháztörténet 1790–1873*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- KERÉNYI Ferenc. *A magyar színikritika kezdetei 1790–1837*, 3 köt. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000.
- KERÉNYI Ferenc. „Az első magyar hivatásos színtársulat társadalmi kapcsolatairól” In KERÉNYI Ferenc, *Színek, terek, emberek*, 45–62. Budapest: Ráció Kiadó, 2010.
- K[LESTINSZKY] László. „Magyar játékszín Kassán”. *Honművész* 4 (1836. március 20.): 183–184.
- KLESTINSZKY László. „Magyar játékszín Kassán”. *Honművész* 5 (1837.01.05.): 14–15.
- KLESTINSZKY László. „Magyar játékszín Kassán”. *Honművész* 5 (1837.03.05.): 449–452.

- KLESTINSZKY László. „Magyar játékszín Kassán”. *Honművész* 6 (1838.03.25.): 181–182.
- KÓTSI PATKÓ János. *A Régi és Új Theátrum Historiája és egyéb írások*, kiadta JORDÁKY Lajos. Bukarest: Kriterion, 1973.
- KÖNYVES Máté, szerk. *Játékszíni Koszorú, melyben a két magyar hon nemzeti színjátszó társaság' eredete, környüállása, eddig való fenn állása a Játékszín' holléte, száma, épülése' módja; könyvtárának mennyisége, Szerzők, és Fordítók' Nevei foglaltatnak*. Pest: Landerer, 1834.
- MLGR. „Magyar játékszín Debreczenből”. *Honművész*, 5 (1837.04.20.): 254–255.
- MLGR. „Debreczeni játékszíni napló folytatása”. *Honművész* 6 (1838.07.22.): 453–454.
- NAGY Zsófia Borbála. „Színműfordító nők a 18–19. század fordulóján” In *Színházvilág - Világszínház*, szerkesztette CZIBULA Katalin, 255–269. Budapest: Ráció Kiadó, 2008.
- N.N. „A' Magyar Teátrum.” *Bétsi Magyar Hírmondó* (1792.07.20.): 98–102.
- N.N. „Wien. Musikalisches Tagebuch December.” *Allgemeine Musikalische Zeitung* 31 (1829): 73–78.
- N.N.a „Magyar játékszín Kolozsvárott”. *Honművész* 4 (1836.08.14.): 520.
- N.N.b „Magyar játékszín Kassán”. *Honművész* 4 (1836.12.25.): 821–822.
- N.N. [ENDRŐDY, János] „Magyar színészet története”. *Honművész* 5 (1837): 221–222, 229–231, 237–238, 245–246, 262–263, 269–271, 277–279, 287–288, 320, 327–328, 334–336, 357–359, 365–367, 374–375, 383–384.
- PÁPAY Sámuel. *A magyar irodalom esmérete*, 2 köt. Veszprém: Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1808.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna. *Theatrum és Literatúra*. Budapest: Universitas Kiadó, 2014.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna. *A történelmi dráma alakzatai a 16-18. századi magyar irodalomban*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2019.
- SCHÖPFLIN Aladár, szerk. *Magyar Színművészeti Lexikon* (MSzL), 3 köt. Budapest: Országos Színészegyesület 1929–1931.
- S.E. „Magyar játékszín Kolozsvárott”. *Honművész* 4 (1836.07.31.): 485–487.
- STAUD Géza. *Bayer József tudományos munkássága*. Színház-történeti Könyvtár 9. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1979.
- SZÉKELY György, főszerk. *Magyar Színművészeti Lexikon* (MSzL). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994. Online: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/> (letöltés: 2021.04.13.)
- SZINNYEI József. *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. Budapest: Hornyánszki, 1891–1914.

- VERESS. „Magyar játékszín Kolozsvárott”. *Honművész* 6 (1838. december 9.): 773. Online: [https://adt.arcanum.com/hu/view/Honmuvesz_1836_2/?pg=85&layout=1_\(letöltés: 2021.04.13.\)](https://adt.arcanum.com/hu/view/Honmuvesz_1836_2/?pg=85&layout=1_(letöltés: 2021.04.13.))
- VÖRÖSMARTY Mihály. *Minden munkái*, kiadta BAJZA József és SCHEDEL Ferenc, 10 köt. Pest: Kilián, 1845–1848.
- WELLMANN Nóra, ford. *Entwurf zu einen [sic] ungarischen Nationaltheater - Egy magyar Nemzeti Játék Szín tervezete - Projet pour un Théâtre National Hongrois*. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1987.
- WELLMANN, Nóra. *Színházi hírek 1780–1803*. Színháztörténeti Könyvtár 13. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1982.